

УДК 631.1.061

В.М. Бойко, Я.І. Костецький

СУЧАСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ АГРОФОРМУВАНЬ ТА ЙОГО РАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ

У статті досліджено науково-прикладні аспекти стратегії ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств регіону. Основну увагу приділено новим підходам до оцінки ефективності різних за формою і змістом агроформувань.

There are studied and applied research strategies especially effective development of agricultural enterprises in the region. The main attention is paid to new approaches as for the evaluating of the effectiveness of different form and content of agricultural enterprises.

Ключові слова: валова продукція, земельні ресурси, агрохолдинги, господарства населення, фермерські господарства.

В умовах глобалізації економіки та інтеграції України до світового економічного простору особливо гостро постають питання адаптації національних товаровиробників до нових засад господарювання. Ці процеси зумовлюють необхідність конкуренції за можливість існування та утримання власних ринкових позицій, тому питання забезпечення конкурентоспроможності підприємств нині є актуальним. Проблема ефективного розвитку нових агроформувань потребує детального вивчення і апробування, оскільки зарубіжний досвід у цій сфері не може бути застосований в Україні без урахування специфічних особливостей розвитку аграрних відносин у кожному регіоні [1, с. 139].

Проблемі реформування та подальшого розвитку аграрних підприємств країни присвячені публікації вітчизняних науковців: Андрійчука В.Г., Березівського П.С., Борща А.Т., Гайдуцького П.І., Демяненка С.І., Лупенко Ю.О., Месель-Веселяка В.Я., Саблука П.Т., Федорова М.М. та ін.

Проте в умовах невизначеності, конкуренції, підвищеного ризику існує потреба в аналізі результатів ефективності виробничої діяльності сучасних організаційно-правових аграрних структур господарювання, вивчення проблем їх спеціалізації та вдосконалення внутрішньогосподарського механізму господарювання [2, с. 4].

Метою даної статті є економічна характеристика аграрних підприємств Тернопільської області, виявлення чинників ефективності менеджменту виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств.

Аграрний сектор економіки області на даному етапі займає гідне місце серед усіх галузей народного господарства. Кліматичні умови та земельні ресурси Тернопільської області надзвичайно сприятливі для розвитку сільського господарства. У сільському господарстві регіону (включаючи мисливство та лісове господарство) ство-

рюється значна частина валової доданої вартості (у 2010 р. – 19,4 %). У цій сфері в 2011 р. було зайнято 31,1 % населення. За обсягом валової продукції сільського господарства в 2011 р. Тернопільщина посіла 18 місце в Україні. Займаючи 2,3 % території країни, область виробила 3,1 % валової продукції сільського господарства, в тому числі рослинництва — 3,3 %, тваринництва 2,7 %. У 2011 р. в області одержано валової продукції аграрним сектором (в постійних цінах 2010 р.) на суму 7295,0 млн грн., що на 25,2 % більше, ніж у 2010 р. [3, с.150].

У структурі валової продукції сільського господарства області в 2011 р. найбільшу питому вагу займало виробництво зернових культур (27,5 %), картоплі (17,2 %), молока (14,4 %), вирощування худоби та птиці (8,8 %). За категоріями товаровиробників структура валової продукції значно відрізняється. У виробництві валової продукції сільськогосподарських підприємств переважають зернові (47,8 %) та технічні культури (35,5 %); у господарствах населення — картопля і овочево-баштанні культури (42,7 %) та молоко (23,7 %).

На 100 га сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств у 2011 р. одержано по 755,7 тис. грн. валової продукції, що на 126,3 тис. грн. (20,1 %) більше, ніж по Україні загалом.

Станом на 1 липня 2011 р. в області налічувалось 451 діюче сільськогосподарське підприємство (без фермерських господарств). Порівняно з 1 липня 2010 р. кількість економічно активних сільськогосподарських підприємств скоротилося на 28 одиниць, або на 5,8 %. Крім того, в 2011 р. в області було 578 діючих фермерських господарств. У діючих аграрних підприємствах (включаючи фермерські) станом на 1 липня 2011 р. було в користуванні 519,7 тис. га сільськогосподарських угідь (на 4,1 тис. га менше, ніж рік тому).

Аналіз наведених даних табл. 1 свідчить, що кількість діючих сільськогосподарських підприємств за останні 6 років зменшилась на 152 одиниці. Це пояснюється їх укрупненням. Загальна площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств зросла порівняно з 2005 р. в 1,8 раза і на кінець 2011 р. склала 73,2 тис. га, у решті аграрних підприємств площі сільськогосподарських угідь зменшились.

Таблиця 1

Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Тернопільської області, 2005–2011 рр. [3]

Показники	2005 р.		2010 р.		2011р.	
	одиниць	відсотків до загальної кількості	одиниць	відсотків до загальної кількості	одиниць	відсотків до загальної кількості
Усього	1220	100,0	1082	100,0	1029	100,0
Господарські товариства	214	17,5	185	17,1	168	16,3
Приватні підприємства	290	23,8	225	20,8	212	20,6
Виробничі кооперативи	17	1,4	3	0,3	4	0,4
Фермерські господарства	617	50,6	603	55,7	578	56,2
Державні підприємства	7	0,6	4	0,4	6	0,6
Підприємства інших форм господарювання	75	6,2	62	5,7	61	5,9

Виробництво валової продукції сільського господарства за категоріями господарств наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств
(у постійних цінах 2010 р., млн грн.) [3]**

Показники	2005 р.	2010 р.	2011р.
Усі категорії господарств			
Продукція сільського господарства	5267,8	5825,6	7295,0
Продукція рослинництва	3178,3	3875,1	5379,0
Продукція тваринництва	2089,5	1950,5	1916,0
Сільськогосподарські підприємства			
Продукція сільського господарства	1535,9	2381,8	3262,4
Продукція рослинництва	1346,8	2067,0	2912,4
Продукція тваринництва	189,1	314,8	349,6
у тому числі фермерські господарства			
Продукція сільського господарства	130,4	285,0	404,0
Продукція рослинництва	127,1	275,1	387,3
Продукція тваринництва	3,3	9,9	16,7
Господарства населення			
Продукція сільського господарства	3731,9	3443,8	4032,6
Продукція рослинництва	1831,5	1808,1	2466,2
Продукція тваринництва	1900,4	1635,7	1566,4

Дані табл. 2 показують, що виробництво валової продукції сільського господарства за всіма категоріями господарств протягом останніх шести років збільшилися на 38,4 %, сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво валової продукції сільського господарства за вказаний період більше як удвічі, аналогічна закономірність спостерігається і у фермерських господарствах. Недоліком є те, що господарства населення за вказаний період зменшили виробництво валової продукції тваринництва на 334,4 млн грн. або на 17,6 %.

За період з 2005 р. по 2011 р. відбулися зміни в ефективності сільськогосподарського виробництва (табл. 3).

Таблиця 3

Ефективність виробництва у сільськогосподарських підприємствах [3]

Показники	2005 р.	2010 р.	2011р.
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн.	23,2	322,5	734,7
у тому числі			
продукція рослинництва	25,3	317,1	716,6
продукція тваринництва	-2,1	5,4	18,1
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	6,0	16,1	27,5
у тому числі			
продукція рослинництва	8,7	18,1	30,9
продукція тваринництва	-2,2	2Д	5,1

Аналіз табл. 3 показує, що найбільше прибутку (716,6 млн грн.) великі і середні сільгосппідприємства одержали в 2011 р. від реалізації продукції рослинництва, від реалізації продукції тваринництва одержано лише 18,1 млн. грн. прибутку або 2,4 % від усього прибутку.

Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у великих і середніх сільгосппідприємствах у 2011 р. порівняно з 2005 р. зріс на 21,5 %, а продукція тваринництва за цей період із збиткової (-2,2 %), стала рентабельною (5,1 %).

У структурі реалізованої продукції значно переважає продукція рослинництва, частка якої в 2011 р. становила 89,6 %. За рік питома вага продукції рослинництва збільшилася на 0,7 %. Аграрні підприємства у 2011 р. реалізували продукції на суму 3295,6 млн грн. У 2011 р. порівняно з 2010 р. зросли обсяги реалізації всіх основних видів сільськогосподарських культур: зернових — на 26,5 %, олійних — на 15,0 %, цукрових буряків (включаючи давальницьку продукцію) — на 19,4 %, картоплі — на 30,4 %, овочів — на 48,5 %, плодів та ягід — у 7,6 раза.

У 2011 р. сільськогосподарські підприємства реалізували продукції тваринництва на суму 381,9 млн грн. Агротрансформація області порівняно з 2010 р. збільшили реалізацію худоби та птиці на 30,1 %, молока — на 16,7 %, яєць — на 15,4 %. У цьому ж році середні ціни реалізації, за якими сільськогосподарські підприємства (крім малих) продавали власно вирощену продукцію порівняно з 2010 р. збільшились на всі її основні види, крім насіння соняшнику та птиці. На низькому рівні залишається рентабельність вирощування картоплі (6,0 %), м'яса великої рогатої худоби (-10,9 %) та м'яса свиней (-3,4 %) у великих та середніх підприємствах, які здійснюють сільськогосподарську діяльність.

У цілому за 2005–2011 рр. у Тернопільській області відбулися значні зміни у структурі сільськогосподарських товаровиробників. У 2011 р. обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств зріс порівняно з 2005 р. на 38,4 %. Питома вага валової продукції сільського господарства господарств населення в загальному обсязі її виробництва в усіх категоріях господарств у 2011 р. становила 55,2 %, в тому числі продукція рослинництва — 45,8 %, продукція тваринництва — 81,7 %.

Зі змінами, що відбулися у структурі посівних площ сільськогосподарських культур, відбулося зміщення в сектор господарств населення виробництва картоплі (у 2011 р. господарства виробили 93,4 % від загального обсягу виробництва в усіх категоріях господарств, овочів — 89,2 %). У господарствах населення у 2011 р. зернових зібрано 21,9 %, цукрових буряків (фабричних) — 11,4 % до загального обсягу.

У господарствах населення, на відміну від сільськогосподарських підприємств, розширюється виробництво продукції тваринництва. Відбувається це в основному за рахунок збільшення поголів'я худоби. У господарствах населення поголів великої рогатої худоби (ВРХ) 2011 р. складало 84,1 %, у тому числі корів — 91,6 %, свиней — 72,9 %, овець і кіз — 96,5 %, коней — 96,7 %, птиці — 82,9 % від загальної чисельності худоби і птиці в області. Таким чином, в господарствах населення у 2011 р. було сконцентровано абсолютна більшість ВРХ від загальної чисельності поголів'я усіх категорій господарств.

Отже, у Тернопільській області основними виробниками тваринницької продукції в усіх категоріях господарств стали господарства населення. Свідченням цього саме і є те, що протягом останніх років різко зросла частка виробництва продукції тваринництва господарствами населення у загальнообласному виробництві.

У 2011 р. господарствами населення вироблено м'яса (в забійній вазі) 72,3 %, молока — 91,0 %, яєць — 64,9 % від обласного обсягу. Дані господарства не тільки забезпечують особисті потреби сільськогосподарськими продуктами, виробленими у своїх господарствах, але частину продукції реалізують за різними каналами. Комерціалізація господарств населення є позитивним чинником реорганізації сільськогосподарського виробництва. У 2011 р. господарства населення реалізували заготівельним організаціям 147,9 тис. т цукрових буряків, 7,0 тис. т худоби та птиці (у живій вазі), молока — 122 тис. т.

У 2011 р. на переробні підприємства області від усіх категорій господарств надійшло 20,5 тис. т худоби та птиці (у живій вазі), що на 0,1 % менше, ніж у 2010 р. Структура надходження закупленої худоби та птиці за категоріями господарств на переробні підприємства розподілилась таким чином: 65,6 % припадає на сільськогосподарські підприємства, 33,9 % — на господарства населення та 0,5 % — інші господарські структури. Із загального обсягу худоби та птиці на переробні підприємства надійшло за видами: 17,0 тис. т ВРХ (на 0,7 тис. т або на 4,2 % менше ніж у 2010 р.), 2,0 тис. т свиней (на 0,3 тис. т або на 18,2 % більше) та 1,5 тис. т птиці (на 0,5 тис. т або на 51,4 % більше).

Отже, господарства населення на сьогоднішній день у Тернопільській області є важливою формою господарювання на селі, яка забезпечує основне виробництво і реалізацію продукції. Однак господарства населення, на нашу думку, не слід вважати найбільш прогресивною формою господарювання. Ця форма притаманна відповідному періоду становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки і формування ефективних організаційних структур. Важка, маломеханізована праця селян, без належної підтримки з боку держави не може бути перспективою розвитку аграрного сектору. Детальний прогнозний аналіз цих господарських структур дає підстави стверджувати, що в структурі виробництва сільгосппродукції частка населення зростає, а сільгосппідприємств знижується. Господарства населення області працюють, насамперед, на самозабезпечення сім'ї продуктами харчування. Такі господарства є багатогалузевими і нетоварними, і тільки надлишки продукції реалізують на ринку. Зосередження більшої частини поголів'я худоби у господарствах населення та виробництва ними переважної частини тваринницької продукції не вирішує проблем тваринництва в цілому [4, с. 18]. Лише великі господарства здатні на сучасному рівні займатися репродукцією елітних тварин і птиці, відтворенням племінної худоби, яка, своєю чергою, здатна забезпечити більш ефективне виробництво. Тому одним із основних завдань повинно стати відродження галузі у сільськогосподарських підприємствах, що не можливо без активної підтримки з боку держави. Економічно правильним напрямом подальшого розвитку господарств населення повинна бути збільшена передача земельних паїв в оренду кооперативам та організаційним структурам, якими є на даний час агрохолдинги. Під час гострих дискусій науковців та практиків щодо впливу агрохолдингів на розвиток аграрного виробництва та сільських територій зазначено основні позитивні ознаки, до яких можна віднести: вертикальну інтеграцію, доступ до ринків збуту, інноваційно-інвестиційну привабливість, успішне вирішення питань легалізації капіталу і активів, мінімізація витрат тощо [5, с. 267].

Водночас, до негативних відносять те, що агрохолдинги витісняють з агробізнесу традиційні форми ведення сільськогосподарського виробництва, монополізують ринок оренди землі, створюють конфлікт інтересів між інвестором та місцевою громадою через згортання тваринницької галузі, несплату податків у повному обсязі до

місцевих бюджетів, неохоче вкладають кошти в розвиток соціальної інфраструктури сільських територій [6].

З огляду на ці обставини доцільно в період організації таких формувань укладати договори між зацікавленими сторонами, тобто між материнською компанією і територіальними органами влади, які б зацікавлювали рівну економічну вигоду від спільного виробництва, обумовлювали відповідальність сторін, можливість контролю адміністрації за ефективним використанням природних та виробничих ресурсів [7, с. 54].

Найбільші агрохолдинги використовують від 100 тис. до 300 тис. га орних земель. Тільки у 2010 р. більше десяти агрохолдингів орендували 150 тис. га ріллі та більше, при цьому абсолютним лідером є ТОВ «Українські аграрні інвестиції», які контролюють 330 тис. га [8, с. 180]. Найбільші агрохолдинги зареєстровані в офшорних зонах, де набагато простіші процедури започаткування та ведення бізнесу. Офшорні зони дозволяють уникати сплати податків на прибуток та сприяють вивезенню капіталу, проте основний недолік для України як держави полягає в тому, що ці компанії торгують своїми активами в обхід українського законодавства. Місцеві бюджети не отримують податків від діяльності агрохолдингів, бо вони сплачуються за місцем знаходження їх центральних офісів, тобто у великих містах. Також великі агрокомпанії не виконують одну з основних місій — створення нових робочих місць у сільській місцевості і розвиток цих територій [9, с. 43].

Вирішення проблем організації діяльності агроформувань та підвищення їх економічної ефективності в області вимагає зростання невідкладних завдань поглиблення аграрної реформи, виведення сільського господарства на якісно вищий рівень соціально-економічного функціонування. Для забезпечення поступального зростання ефективності розвитку аграрних підприємств необхідно:

— на регіональному рівні розробити та реалізувати соціально зорієнтовану стратегію пореформеного етапу становлення та розвитку стійкого сільського господарства;

— сформуванню стратегію відродження сільського господарства на принципово новій організаційно-економічній, екологічній і технологічній основі системи аграрного виробництва;

— забезпечити розвиток соціальної інфраструктури села та соціального захисту населення;

— забезпечити рівнозначні пільги агропідприємствам та агрохолдингам, а удосконалюючи фінансову підтримку, держава повинна забезпечити баланс інтересів організаційно-господарських форм на селі і надавати пріоритет у створенні пільгових режимів малим та середнім формам, які більш органічно поєднуються зі сільською місцевістю.

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.]; за ред. П.І. Гайдуцького. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.; 2. Саблук П.Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України // Економіка України. — 2008. — № 12. С. 4–9; 3. Статистичний збірник. Сільське господарство Тернопільської області за 2011 рік / За ред. В.Г. Кирича. — Тернопіль, 2012. — 215 с.; 4. Березівський П.С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінка, проблеми, прогнози / П.С. Березівський // Економіка АШС. — 2010. — № 2. — С. 15–20; 5. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.; 6. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua>; 7. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку // Економіка України. — 2009. — № 12. — С. 51–55; 8. Дема Д.І. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у США і Україні. — 2 вид., доп. і перероб. — Житомир: Полісся, 2001. — 224 с.; 9. Борщ А.Г. Фінансові аспекти

організації діяльності вітчизняних агрохолдингів / А.Г. Борщ. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). — Мелітополь: ТДАТУ, 2012. — Т. 1. — № 2 (18). — С. 42–49.